

МАТЫЎ МЯЖЫ Ў ПРАЗАІЧНЫХ ТВОРАХ СЯРГЕЯ ПЯСЕЦКАГА
І ПЕТРУСЯ БРОЎКІ: КАМПАРАТЫЎНЫ АСПЕКТ

Рыжская дамова, падпісаная ў 1921 г., стала прычынай раздзялення беларускага народа, сем'яў, прыўнесла новыя ідэалагічныя, філасофскія, ідэйна-тэматычныя аспекты ў мастацтва і літаратуру. Матыў мяжы, тэма кантрабандысцкага жыцця па абодва бакі суседніх дзяржаў атрымалі шматаспектнае ўвасабленне як у польскай (С. Пясецкі, М. Ваньковіч, З. Налкоўская, Р. Капусцінскі і інш.), так і ў беларускай (Я. Купала, П. Броўка, К. Крапіва, З. Бядуля, К. Чорны, В. Быкаў і інш.) літаратурах ХХ стагоддзя. У якасці аб'екта даследавання звернемся да выбраных праявічых твораў С. Пясецкага і П. Броўкі.

Імя Сяргея Пясецкага (Sergiusz Piasecki, 1901–1964), колішняга намінанта на Нобелеўскую прэмію, ураджэнца Ляхавіч, у апошнія дзесяцігоддзі ўпэўнена вяртаецца на яго радзіму – у Беларусь. Першыя творы гэтага аўтара – «Пяты этап» («Piąty etap», 1937), «Каханак Вялікай Мядзведзіцы» («Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy», 1937), «Багам ночы роўныя» («Bogom nosy równi», 1938) – прынеслі яму неспадзяванае, але заслужанае прызнанне ў Польшчы і іншых краінах Еўропы. На сённяшні дзень амаль усе творы С. Пясецкага перакладзены на беларускую і рускую мовы, карыстаючыся выключным попытам у айчыннага чытача.

С. Пясецкі – чалавек незвычайнага лёсу: ён быў сведкам Першай сусветнай вайны, удзельнікам рэвалюцыйных патрасенняў у Расіі, польска-савецкага ваеннага супрацьстаяння. Пасля заключэння Рыжскага пагаднення будучы пісьменнік апынуўся ў Польшчы, на некаторы час асеў у прымежным Ракаве і стаў зарабляць на хлеб надзённы кантрабандай, шмат разоў пераходзячы з рызыкай для жыцця дзяржаўную мяжу. Уражанні ад такіх небяспечных падарожжаў пасля

лягуць у аснову яго твораў 1930-х гг., якія будуць напісаны за кратамі польскай турмы. Сучасны чытач крок за крокам разам з галоўнымі героямі раманаў Пясецкага зможа выпрабаваць, пераадольваючы тагачасную савецка-польскую мяжу, свае сілу волі і мужнасць.

Сімвалічны сэнс назваў твораў С. Пясецкага 1930-х гг. відавочны: асноўныя падзеі ў іх адбываюцца менавіта ўночы, а «начныя багі» савецка-польскай мяжы праяўляюць сябе не толькі вопытнымі кантрабандыстамі, рызыкаўнымі агентамі спецслужбаў, але і яркавымі індывідуальнасцямі, бясстрашнымі людзьмі, выратавальным святлом якім дапамагае сузор’е Вялікай Мядзведзіцы. Аўтабіяграфічны герой С. Пясецкага, кантрабандыст, шпіён, стыхійны філосаф, звяртае ўвагу і на рамантычны бок падзей і з’яў. Ключавы вобраз-сімвал Вялікай Мядзведзіцы вызначае асноўную сюжэтную лінію першага надрукаванага твора польскага пісьменніка: *«Апынуўшыся ў чыстым полі, пачаў разглядаць неба. Яго большую палову зацягнулі хмары, аднак на другой палове ўбачыў сузор’е (як пасля даведаўся ад Петруся Філософа) Вялікага Воза, або Вялікай Мядзведзіцы. На цёмным фоне неба мігцела сем вялікіх зорак, і я, стаўшы ўздых, доўга ўзіраўся на іх з радасцю, якая распінала мае грудзі. Прыгадаліся Юзікавы словы: “Калі за намі пагоняцца і разаб’юць групу, дык трымайся так, каб гэтыя зоркі былі заўсёды ў цябе з правага боку. Куды не пойдзеш, заўсёды выйдзеш на граніцу!”»* [2, с. 43].

Пісьменнік, добра ведаючы знутры дзве дзяржаўныя сістэмы, вачыма аднаго з герояў – Рамана Забавы – часта параўноўвае тагачасныя савецкія і польскія рэаліі. Падкрэслім, што ў творах С. Пясецкага не ўзнікае апазіцыі польскае/беларускае (у пісьменніка для такога палітычнага супрацьпастаўлення не было падстаў), а параўнанне амаль заўсёды ідзе па лініі польскае/савецкае: *«Цягнікі, цягнікі, цягнікі... Вагоны, вагоны, вагоны... Тут – горы чамаданаў. Там – горы мяшкоў. Тут у буфэце – абеды, апельсіны, шакалад. Там – зафарбаваная гарбата з содаі, засалоджаная сахарынам (у 280 разоў саладзейшы за цукар). Тут – бліскучыя паркеты, цэнтральнае ацяпленне, патокі святла. Там – запляваныя падлогі, пакрытыя дываном сіецця, сабачы холад, лямпы, якія капцяць. Тут – парфумы, шоўк, панчохі на нагах жанчын. Там – смурод брудных залатаных кажухоў, махоркі і дзёгцю, лаці або апоркі на нагах, пудра таксама блакітная, шэрая і жоўтая: пудра голаду і галечы на тварах грамадзян, якія асуджаныя на тое, каб жыць і памерці ў пакутах. Тут – вясёлыя крыкі, смех дзяцей. Там – нахабныя галасы і самыя агідныя на свеце нецэнзурныя словы, рык улады ўсялякага калібру і спалоханыя погляды пасажыраў»* [4, с. 58]

Своеасаблівай восью мастацкай прасторы ў раманах С. Пясецкага 1930-х гг. з’явілася ўсталяваная дзяржаўная мяжа паміж Польшчай і СССР. Сам аўтар, як і многія героі яго твораў, – гэта рэальныя асобы, тыя, хто, апынуўшыся на памежнай тэрыторыі, стаў на шлях кантрабандыстаў, атрымаў выключную магчымасць для заробку.

У раманах С. Пясецкага шмат эпізодаў самым непасрэдным чынам звязана з дзяржаўнай мяжой, якая стала сінонімам небяспекі, драматычнасці, выпрабаваннем сілы духу, вынослівасці, маральна-этычнай загартаванасці; гэта яшчэ і шчаслівы выпадак, гульня, дзе стаўка вельмі высокая – жыццё або смерць. Асаблівай дакладнасцю ў творах С. Пясецкага вызначаецца апісанне памежнай прасторы Мінск – Ракаў: аўтар згадвае рэальныя назвы вёсак і мястэчак, падае канкрэтныя лічбы вёрстаў альбо нават колькасць крокаў у вызначэнні месца

знаходжання таго ці іншага хутара, тракта, лесу, ракі і г.д., скрупулёзна ўзнаўляе тагачасныя рэаліі польска-савецкай мяжы: «З Мінска Раман рушыў у дарогу да граніцы папаўдні, хочучы прайсці яе як мага раней. Вельмі баяўся, што ўначы зноў заблудзіцца, бо зваротнай дарогі не ведаў. Вырашыў ісці трактам як мага далей, а потым пачакаць да змяркання і ісці лесам збоку дарогі аж да граніцы <...> Дарога ў Ракаў добра ахоўвалася, паколькі была найкарацейшым злучэннем паміж Мінскам і граніцай. Прадмесце пільнавалі пасты міліцыі і НК, а далей пільнавалі “заградительные отряды”. Каб дабрацца з Ракава ў Мінск, трэба было перайсці сапраўдную граніцу, а потым другую гранічную лінію. Паміж тымі граніцамі кружылі пешыя і конныя сувязныя патрулі. Апрача таго, у некаторых пунктах рабілі засады, пускалі часам дрэсіраваных сабак. Далей шырокім поясам валакліся кавалерыйскія патрулі. “Особые посты” пільнавалі важныя пункты. Дадатковую працу ў тылах вяла мытня» [4, с. 24–25]. Сапраўды, героі С. Пясецкага не раз даказваюць, што пазнаванне мяжы – складаны і небяспечны занятак, авалодаць якім можа не кожны.

Падзейны змест рамана «Каханак Вялікай Мядзведзіцы» самым непасрэдным чынам звязаны з памежным хранатопам: твор згадкай пра яго пачынаецца і заканчваецца. Нават эпіграф да першага раздзела (зрэшты, як і да некаторых іншых) узяты з песень кантрабандыстаў і ўтрымлівае канцэпт «мяжы»:

*Na granicy deszcz obmyje,
A słońko wysuszy;
Las od kuli ukryje,
Kroki wiatr zogłuszy
(Z piosenki przemytników)* [6, с. 13]

*Granica nakarmi,
Granica napoi,
Granica pocieszy,
Granica wystroi!* [6, с. 97]

У гэты складаны час ствараўся «памежны» фальклор, часцей баладнага гучання, бо савецка-польская мяжа займала не апошняе месца ў жыцці насельніцтва: тут паміралі, багацелі, здраджвалі, кахалі, гублялі сваякоў, сяброў, але ўсё роўна ішлі, бо «мяжа прыцягвала іх да сябе, як магніт жалеза» [3, с. 171].

Матыў блукання, вандроўкі, звязаны для герояў рамана С. Пясецкага з небяспекай і рызыкай смерці, зноў жа актуалізоўваецца дзякуючы памежнаму хранатопу: «Забава доўга блукаў на лесе, не могучы адшукаць аніякай дарогі. Становішча яго пагоршыла завая, якая зь нечаканай сілай кідала ўгару хмары сьнегу і наўсцяж расьцярушвала яго ў паветры. Страціўшы надзею выйсці на добрую дарогу, каб не блудзіць, Забава пайшоў напрасці на захад. Шлях быў жахлівы, але ўпарта, крок за крокам імкнуўся на перад, скрозь сьнежныя гурбы, скрозь высозныя засны, утвораныя з занесеных сьнегам кустоў і галін... Пятнаццаць гадзін ужо ў дарозе, а ня ведаў, ці нарэшце ў Польшчы, ці яшчэ ў Саветах. Кожны кіламетр даваўся з такім натужлівым выжыльваннем, што ён зусім не арыентаваўся, як далёка зайшоў» [2, с. 201–202].

С. Пясецкі паказаў цэлую сістэму жыцця, сямейнага ўкладу і побытавых паводзінаў, абумоўленых блізкасцю мяжы: «Калі б вечарам, у глухую восеньскую ноч, адкінуць на даўжэйшым адрэзку граніцы павалоку змоку, дык мы б убачылі партыі перамытнікаў, якія цягнуцца да граніцы... Ідуць утрых, упяцёх

і нават дзесяткам і больш дзесятка. Большыя групы вядуць “машынiсты”, якія дасканала ведаюць мяжу і пагранічча. Меншыя ходзяць пераважна “на ўласную руку”. Ідуць нават жанчыны, некалькі адразу, каб за золата, срэбра і даляры купіць у Польшчы тавараў і з ліхвой прадаць іх у Саветах.

Адхінуўшы заслону змроку на паграніччы, мы ўбачылі б акул граніцы: сялян, якія з абрэзамі, карабінамі, рэвальверамі, сякерамі, віламі і каламі ў руках цікуюць здабычу. Часам убачылі б і дыверсійную банду ў складзе дзесятка ці некалькіх дзесяткаў людзей, узброеных рэвальверамі, карабінамі, гранатамі, а зрэдку і кулямётамі. Убачылі б мы і канакрадаў, што пераводзяць коней з Саветаў у Польшчу і з Польшчы ў Саветы. Нарэшце мы б убачылі нязвычайную постаць... чалавека, які самотна перамервае пагранічча і пераходзіць мяжу... Найчасцей ідзе самымі небяспечнымі дарогамі. Крочыць з рэвальверамі ў руках, з гранатамі за пасам, з кінжалам на баку. Гэта шпіён... Стары, загартаваны, цудам ацалелы ў дзесятках сутычках, рашучы, нібы д’ябал, да шаленства смелы пірат граніцы. Перамытнікі і стражнікі, агенты ўсіх падраздзяленняў выведкі і контрвыведкі, сяляне – усе баяцца яго» [3, с. 56].

Фінал рамана «Каханак Вялікай Мядзведзіцы» зноў жа абумоўлены матывам польска-савецкай мяжы: «Памалу пайшоў у кірунку Вялікага Сяла. Неўзабаве апынуўся каля пагранічных слупоў. Стаялі змрочныя... Варожжа глядзелі на сябе, як барацьбіты, якія, напяўшыся, узважаюць свае сілы...

Месяц лье на пагранічча блякля халодныя праменні. Зоркі свецяць імгліста. Верхам пракрадаюцца хмары. Яны патаемна пераходзяць праз невядомыя людзям кардоны. А на паўночным захадзе цудоўна блішчыць каштоўнымі каменьчыкамі прыгожых зорак найпрыгажэйшая Вялікая Мядзведзіца. Яе пяшчотна ахуталі лёгкія снежна-белыя бухматыя аблогі.

Гэта быў канец майго трэцяга залатога сезона.

Гэта была гадавіна смерці Сашкі Вэбліна, некаранаванага караля граніцы.

Гэта была апошняя ноч на паграніччы» [3, с. 345].

Адметнасць створанай С. Пясецкім у раманах мадэлі памежнага быцця з пункту гледжання гістарычнай перспектывы слушна акрэсліў польскі даследчык Р. Дэмель: «У “Каханку Вялікай Мядзведзіцы” Пясецкі стварыў “кантрабандысцкі эпас”, выклікаў да жыцця гераічную легенду “людзей мяжы”. Характарастычна, што ён зрабіў гэта па-за традыцыйнымі ў міжваеннай літаратуры канкрэтызацыямі міфа крэсаў, якія звычайна суадносяцца з “супольнасцю пакутнікаў і выгнанцаў”, “бастыёнам польскасці” і “аркадыйскім светам”. У версіі Пясецкага ўсходняя мяжа Польшчы хутчэй за ўсё не актуалізуе гэтыя вядомыя значэнні: яна ўжо не з’яўляецца фарпостам Еўропы і хрысціянства – зараз гэта “апошняя магчымасць чалавека ХХ ст., які любіць свабоду”. Прастора сумежжа на абшары, які прылягае да штучна створанага польска-савецкага кардона, з’яўляецца анклавам свабоды, нічыйным месцам, вольнай тэрыторыяй паміж двума дзяржавамі» [5, с. 95].

Памежная рэальнасць стала прычынай чалавечых драм і праявай трагізму новага жыцця для многіх тагачасных жыхароў з абодвух бакоў, што знайшло адлюстраванне і ў творах беларускіх пісьменнікаў. Цікавасць уяўляе мастацкае ўвасабленне тэмы мяжы і кантрабандысцкага жыцця ў літаратуры Беларусі, у якой яна доўгі час была пад забаронай. Але беларускія пісьменнікі ўсё ж звярталіся да гэтага цікавага і драматычнага матэрыялу, бо з ім было звязана жыццё беларусаў па абодва бакі мяжы. Звернемся да досыць паказальнага ў кантэксте заяўленай праблематыкі апавядання П. Броўкі «Кантрабандысты» (1974), у якім

беларускі савецкі пісьменнік увёў у літаратуру дагэтуль невядомыя і неапісаныя як след грамадскія і пабытовыя з’явы. Аб’ектам мастацкага адлюстравання ў творы з’явіліся рэаліі ўсталяванай мяжы, а менавіта такая сацыяльная інстытуцыя, як кантрабандысты («людзі з таварам штодзённага спажывецкага попыту»). У апавяданні П. Броўкі гэтым небяспечным заняткам займаліся тры браты Макоўскія – Антоць, Марка і Кузя, якія адчувалі сябе ў мясцовасці гаспадарамі жыцця: *«Такіх высокіх, як Макоўскія, ва ўсёй нашай акружцы не было. І выглядам яны ўсе падобныя – даўгацелья, чорнавалосыя, з нейкімі зеленаватымі і вострымі, як у рысі, вачыма. І можа, таму, што ім самім хацелася чым-небудзь адрознівацца адзін ад аднаго, апраналіся яны па-рознаму. Рабіць гэта было не так цяжка, бо ўсе ведалі, што жывуць яны не са сваёй гаспадаркі, а з таго, што здабываюць, гойсаючы начамі і перавозячы цераз мяжу, туды і назад, розныя тавары. Адным словам, я тады ўпершыню пачуў такое слова, як кантрабандыст»* [1, с. 64].

Аповед у творы П. Броўкі ідзе пра тое, як мясцовыя актывісты-камсамольцы дапамаглі пагранічнікам высачыць і спаймаць мясцовых кантрабандыстаў – братоў Макоўскіх, якія былі надзвычай асцярожныя і спрытныя, таму і не трапляліся памежнай ахове: *«Жылі Макоўскія асобна ад усіх нашых вёсак на хутары Гаёк. Сасновы бор акружаў на ўзгорку іхнюю адзінокую хату. Мелі яны з валоку зямлі, ды мала рабілі на ёй. Больш наймалі. А самі жылі з другога, іх звалі “начнікамі”. Каля нашых вёсак пасля вайны з панскаю Польшчаю пралегла мяжа. І Макоўскія, у якіх засталася шмат радні па той бок, наладзілі з імі сувязь. Вазілі туды здабытыя праз перакутчыкаў золата і шарсцінне, а адтуль сукно, хром, сахарын, розныя напіткі. А яшчэ больш кралі і сплаўлялі за мяжу крадзенае. Аднаго разу абулі ў латці добрага жарабца і звалі яго з суседняга хутара за граніцу»* [1, с. 65].

Беларускія кантрабандысты добра ведалі мясцовасць, маглі прайсці непрыкметна, таму пагранічнікі вырашылі звярнуцца па дапамогу да тутэйшых хлопцаў-актывістаў: *«А ты падпільнай з сябрамі, калі яны за мяжу пададуцца, і прасігналь нам. Граніца доўгая, пагранічніка да пагранічніка не паставіш адзін к аднаму, а лес гэты кантрабандысты як свае пяць пальцаў ведаюць, паспрабуй спаймай іх. Асабліва гэтых хітруноў Макоўскіх. Вось чаму я і прашу, каб вы, камсамольцы, памаглі нам»* [1, с. 66], – заключае ўпаўнаважаны пагранатрада Косцін (дарэчы будзе прыгадаць, што ў творах С. Пясецкага мы не знойдзем такой тактыкі і стратэгіі супрацоўніцтва польскіх улад з мясцовым насельніцтвам). Камсамольцы ў апавяданні П. Броўкі ўспрымаюць такое даручэнне вельмі адказна, як пэўную рамантыку жыцця, мараць пра ўдзячнасць савецкай улады за такую паслугу: *«Вось спаймаем кантрабандыстаў, даставім на заставу, а там мяне як арганізатара, вядома, узнагародзяць, возьмуць да сябе ў пагранічнікі, выдадуць на першы раз, можа, і не такую прыгожую форму, як у Косціна, але пасля падымуць вышэй і дадуць такую, як у яго, а калі яшчэ вышэй – такую, як у самага найважнейшага начальніка ўсіх пагранічнікаў»* [1, с. 68]. Дапамагаюць, і за другім разам атрымліваецца, а фінал жа для мясцовых кантрабандыстаў драматычны: адзін з братоў Макоўскіх забіты, двое – апынуліся ў савецкай турме.

У апавяданні П. Броўкі «Кантрабандысты», як і ў раманах С. Пясецкага, узнікае матыў зорак, але ў беларускага пісьменніка пры апісанні гэтай прыроднай з’явы не актуалізоўваецца філасофскі кантэкст, але абуджае ў героя рамантычную мару аб лепшай будучыні. Вось як, напрыклад, разважае адзін з герояў

П. Броўкі: «Я ляжаў і глядзеў на хмурнае неба, і калі яно праяснялася на момант і на ім успыхвалі дрыготкія зоры, марыў аб тым, што, відаць, і ў маім жыцці выблісне зорка, якая павядзе мяне туды, дзе я магу раскрыць усе свае сілы. А можа, адна з тых, якая высвятляецца цяпер, і будзе маёю» [1, с. 68].

Параўнальна-тыпалагічны разгляд твораў С. Пясецкага 1930-х гг. і П. Броўкі выявіў падобнае і адрознае ў спосабе ідэйна-мастацкай прэзентацыі матыву мяжы: у польскага аўтара – памежны хранатоп паказаны як небяспечны экзатычны край, поўны таямніц, своеасаблівая зона прыроднага і сацыяльнага «сафары», катэгорыя мяжы С. Пясецкім асэнсоўваецца пераважна ў полі парадыгмы «жыццё–смерць», а таксама з філасофска-экзістэнцыяльнай перспектывы; у беларускага пісьменніка матыву мяжы інтэрпрэтуецца часцей праз прызму ідэалогіі, паказваецца драматычны характар жыцця тутэйшага насельніцтва, гэтай прасторы, што ўвасабляе трагедыю падзеленасці народа Беларусі. Акрамя таго, С. Пясецкі і П. Броўка ўводзілі новыя трактоўкі самога памежжа і жыцця на гэтай тэрыторыі, што было абумоўлена тагачаснымі рэаліямі, а праз аўтабіяграфічны дыскурс дасягалі праўдападабенства пры адлюстраванні вядомых і невядомых з’яў і падзей. Для гэтых аўтараў зямля па абодва бакі мяжы – малая айчына, якую яны, нягледзячы на драматычную палітычную і сацыякультурную сітуацыю, прыналежаць да розных ідэалагічных сістэм, апісвалі з нязменнай любоўю і рамантычнай узнёсласцю.

ЛІТАРАТУРА

1. Броўка, П. Збор твораў у дзевяці тамах: т. 7. / П. Броўка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1989.
2. Пясецкі, С. Пяты этап: раман (пераклад і прадмова Я. Янушкевіча). / С. Пясецкі. – Мінск: Галіяфы, 2011.
3. Пясецкі, С. Каханак Вялікай Мядзведзіцы. / С. Пясецкі. – Мінск: Выдавец Віктар Хурсік, 2009.
4. Пясецкі, С. Багам ночы роўныя. / С. Пясецкі. – Мінск: Регистр, 2019.
5. Demel, R. Sergiusz Piasecki (1901-1964). Życie i twórczość. / – R. Demel. – Warszawa: LTW, 2001. – 175 s.
6. Piasecki, S. Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy. / S. Piasecki. – Warszawa: LTW, 1999.